MAHMUDXO‘JA BEHBUDIY MA’RIFIY TAFAKKURIDA MILLAT TARAQQIYOTI: TA’LIM, TIL VA IJTIMOIY UYG‘ONISH G‘OYALARI

To‘raqulova Odinaxon
Farg‘ona davlat universiteti Filologiya fakulteti,
o‘zbek tili yo‘nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiyning ma’rifiy tafakkuri millat taraqqiyoti, zamonaviy ta’lim, ko‘p tillilik, teatr va ijtimoiy birdamlik masalalari bilan bog‘liq holda ilmiy-stilistik jihatdan tahlil qilinadi. Adibning “Teyotr nadur?”, “Yoshlarg‘a murojaat”, “Ikki emas, to‘rt til lozim” hamda milliy birlikka doir publitsistik qarashlari asosida ma’rifatni jamiyatni yangilashning bosh omili sifatida tushungani yoritiladi. Behbudiy qarashlarining hozirgi ta’lim siyosati, yoshlar tarbiyasi, xorijiy tillarni egallash, madaniy savodxonlik va fuqarolik mas’uliyati nuqtayi nazaridan dolzarbligi asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Mahmudxo‘ja Behbudiy, jadidchilik, ma’rifat, milliy uyg‘onish, zamonaviy ta’lim, ko‘p tillilik, teatr, publitsistika, yoshlar tarbiyasi, milliy birlik.

Annotation: This article analyzes Mahmudkhoja Behbudi’s enlightenment thought in relation to national development, modern education, multilingualism, theatre, and social solidarity. Based on his journalistic writings, including “What is Theatre?”, “Appeal to the Youth” and “Not Two, but Four Languages Are Necessary”, the article shows how Behbudi regarded education and enlightenment as central instruments of social renewal. Particular attention is paid to the contemporary relevance of his ideas for youth education, foreign-language learning, cultural literacy and civic responsibility.

Keywords: Mahmudkhoja Behbudi, Jadidism, enlightenment, national awakening, modern education, multilingualism, theatre, journalism, youth education, national solidarity.

Аннотация: В статье анализируется просветительское мышление Махмудходжи Бехбуди в связи с вопросами национального развития, современного образования, многоязычия, театра и общественной солидарности. На материале публицистических статей «Что такое театр?», «Обращение к молодёжи», «Нужно знать не два, а четыре языка» раскрывается понимание просвещения как важнейшего фактора обновления общества. Особое внимание уделяется актуальности идей Бехбуди для современного образования, воспитания молодёжи, изучения иностранных языков, культурной грамотности и гражданской ответственности.

Ключевые слова: Махмудходжа Бехбуди, джадидизм, просвещение, национальное пробуждение, современное образование, многоязычие, театр, публицистика, воспитание молодёжи, национальное единство.

O‘zbek milliy uyg‘onish davri tarixida Mahmudxo‘ja Behbudiy ma’rifatni shaxsiy kamolot vositasi sifatida emas, balki butun jamiyatni yangilaydigan kuch sifatida tushungan mutafakkir sifatida alohida o‘rin egallaydi. Uning publitsistikasi, dramaturgiyasi, maktab va matbuot sohasidagi faoliyati bir maqsadga — xalqning fikriy uyg‘onishi, zamonaviy bilimlarni egallashi va o‘z taqdiriga mas’uliyat bilan qarashiga xizmat qilgan. Shu bois Behbudiy merosini faqat jadid adabiyotining tarixiy hodisasi sifatida o‘rganish yetarli emas. Uning qarashlari ta’limning ijtimoiy vazifasi, madaniy savodxonlik, milliy o‘zlikni anglash va taraqqiyot uchun zarur intellektual muhitni yaratish kabi bugungi masalalar bilan ham bevosita bog‘lanadi. Davlatimiz rahbari Shavkat Mirziyoyev ham jadidlarning ilmiy-ma’rifiy va adabiy-badiiy merosi bugungi kun uchun beqiyos ahamiyatga ega ekanini ta’kidlab, Behbudiyning bir emas, bir necha tilni bilish haqidagi da’vati hozir ham dolzarbligini qayd etgan [5. 3]. Bu baho Behbudiy merosining zamonaviy ta’lim va ma’naviy taraqqiyot konsepsiyalari bilan uzviyligini ko‘rsatadi.

Behbudiy tafakkurining tayanch nuqtasi — ma’rifat orqali jamiyatni o‘zgartirish g‘oyasidir. U o‘z davridagi qoloqlikning sababini faqat siyosiy yoki iqtisodiy omillardan izlamaydi; xalqning savodsizligi, dunyoqarashning torligi, zamonaviy kasb va fanlardan uzoqligi, ijtimoiy mas’uliyatning sustligi ham taraqqiyotga to‘sqinlik qilayotganini ko‘radi. Shu ma’noda Behbudiy uchun maktab shunchaki savod chiqarish joyi emas, yangi insonni tarbiyalaydigan ma’naviy va intellektual makondir. Jadid maktablarini tashkil etish, darslik yaratish, gazeta-jurnal chiqarish va teatrga murojaat qilish kabi faoliyatlarning barchasi bir-biridan ajralgan tashabbuslar emas, balki yagona ma’rifiy dastur tarkibidir. Bu dasturda ilm-fan bilan milliy o‘zlik, dunyoviy bilim bilan axloqiy tarbiya, zamonaviylik bilan tarixiy xotira o‘zaro uyg‘unlashadi.

Behbudiy qarashlarida yosh avlod masalasi alohida ahamiyatga ega. “Yoshlarg‘a murojaat” maqolasidagi fikrlar uning kelajak taraqqiyotini aynan ta’lim olgan, zamon talablariga mos bilim va kasb egallagan avlod bilan bog‘laganini ko‘rsatadi. Adib ota-onalarni ortiqcha dabdaba va isrofdan voz kechib, mablag‘ni farzand ta’limiga yo‘naltirishga da’vat etadi. Uning mazkur maqoladagi “zamon ilmini tahsil qilish”ga chaqirig‘i ta’limni oilaviy va ijtimoiy ustuvorlikka aylantirish zaruratini anglatadi [2. 423]. Bu fikrning mohiyati bugun ham o‘z qimmatini saqlaydi: barqaror taraqqiyotning eng muhim sarmoyasi inson kapitali, ya’ni bilimli, malakali va mas’uliyatli avloddir. Behbudiy o‘z davridayoq moddiy ko‘rinishdagi qisqa muddatli obro‘dan ko‘ra, ta’limga sarflangan mablag‘ uzoq muddatli ijtimoiy natija berishini anglagan.

Ushbu yondashuvning yana bir muhim tomoni shundaki, Behbudiy ta’limni faqat shaxsiy muvaffaqiyat bilan bog‘lamaydi. Uning nazarida o‘qigan yosh o‘z oilasi yoki shaxsiy kelajagi uchungina emas, millat va jamiyat uchun ham javobgar bo‘lishi kerak. Shuning uchun Behbudiy publitsistikasida “ilmli bo‘lish” bilan “foydali bo‘lish” tushunchalari bir-biriga yaqin keladi. Zamonaviy nuqtayi nazardan qaralganda, bu qarash kompetensiyaviy ta’limning mohiyatiga uyg‘un: bilim insonning real muammolarni hal etishi, mas’uliyatli qaror qabul qilishi va jamiyat hayotida faol ishtirok etishi uchun xizmat qilishi lozim. Behbudiy ma’rifatni hayotdan uzilgan nazariy bilim emas, amaliy taraqqiyot mexanizmi sifatida talqin qiladi.

Adibning ma’rifiy dasturida til bilish masalasi ham strategik ahamiyatga ega. “Ikki emas, to‘rt til lozim” maqolasida turkiy, forsiy, arabiy va rus tillarini bilish zarurligi ta’kidlanadi [3. 398]. Behbudiy bu fikrni shunchaki til o‘rganishga qiziqish sifatida emas, zamonaviy dunyo bilan aloqaga kirishish, diniy va dunyoviy manbalarni tushunish, turli madaniyatlar bilan muloqot qilish ehtiyoji sifatida ilgari suradi. Uning mashhur fikrida arab tilini bilish diniy manbalarni, rus tilini bilish esa zamonaviy dunyo va ilmiy muhitni anglash vositasi sifatida ko‘rsatiladi. Turkiy va forsiy tillar esa hududiy-madaniy merosni idrok etish va muloqot imkoniyatini kengaytiradi. Demak, Behbudiy ko‘p tillilikni milliylikdan voz kechish emas, aksincha, milliy tafakkurning intellektual chegaralarini kengaytirish deb tushunadi.

Bugungi globallashuv sharoitida ushbu fikr yanada teran mazmun kasb etadi. Xorijiy til bilish ta’lim, fan, texnologiya va xalqaro hamkorlikka kirishish imkoniyatini oshiradi. Biroq Behbudiy ruhidagi ko‘p tillilik faqat pragmatik foyda bilan cheklanmaydi. Til boshqa xalqning tajribasi, tafakkuri va madaniyati bilan tanishish imkonini beradi. Shu jihatdan uning qarashi zamonaviy intermadaniy kompetensiya tushunchasiga yaqin turadi. Muhimi, Behbudiy ona tili va milliy madaniyatni chetga surmaydi; aksincha, bir necha tilni bilgan, lekin o‘z milliy o‘zligini anglagan shaxs modelini ilgari suradi. Bu muvozanat bugungi ta’lim uchun ham muhim: global ochiqlik milliy identiklikni zaiflashtirmasdan, uni boyitishi kerak.

Behbudiy ma’rifat konsepsiyasida teatr alohida pedagogik va ijtimoiy institut sifatida talqin qilinadi. “Teyotr nadur?” maqolasida u teatrni jamiyatning umumiy ahvolini ko‘rsatadigan ko‘zgu sifatida izohlaydi. Adibning fikricha, sahna orqali ko‘z bilan ko‘rish va quloq bilan eshitish odamga bevosita ta’sir qiladi, unda fikr va hissiy munosabat uyg‘otadi [1. 550–553]. Demak, teatrning vazifasi faqat hordiq chiqarish yoki tomosha ko‘rsatish emas, balki jamiyatdagi muammolarni obrazli tarzda ko‘rsatib, tomoshabinni o‘z hayoti va xulq-atvoriga tanqidiy qarashga undashdir. Behbudiy uchun san’atning tarbiyaviy kuchi aynan mana shu ta’sirchanlikda namoyon bo‘ladi.

Teatr haqidagi qarashlarning “Padarkush” dramasidagi badiiy ifodasi Behbudiy ma’rifiy tafakkurining yaxlitligini ko‘rsatadi. Asarda jaholat, farzand tarbiyasiga

beparvolik va ilmga e’tiborsizlikning og‘ir oqibatlari dramatik voqea orqali yoritiladi. Bu yerda muallif tayyor nasihat bilan kifoyalanmaydi; u ijtimoiy muammoni qahramonlar taqdiri va konflikt orqali his qildiradi. Shu sababli Behbudiy teatrni “ibrat maktabi” sifatida ko‘rgan, desak mubolag‘a bo‘lmaydi. Zamonaviy pedagogika nuqtayi nazaridan ham sahna san’ati emotsional ta’sir, empatiya va refleksiya uyg‘otish orqali axloqiy tarbiya vositasiga aylanishi mumkin. Behbudiy buni XX asr boshidayoq chuqur anglagan.

Mutafakkirning ma’rifiy qarashlarida milliy birlik masalasi ham ta’lim va madaniyatdan ajralmagan holda namoyon bo‘ladi. “Qozog‘ qarindoshlarimizg‘a ochiq xat” singari publitsistik chiqishlarida u turkiy xalqlarning siyosiy va ma’naviy tarqoqligi umumiy manfaatlarga zarar yetkazishini ta’kidlaydi. Uning birlashishga chaqirig‘i muayyan tarixiy vaziyat bilan bog‘liq bo‘lsa-da, undagi asosiy g‘oya — umumiy manfaatni anglash, o‘zaro hamjihatlik va mas’uliyat — kengroq ijtimoiy mazmunga ega [4. 148]. Behbudiy birlikni shunchaki shior sifatida emas, taraqqiyotning zarur sharti deb biladi. Chunki ma’rifatli jamiyat o‘z oldidagi umumiy maqsadlarni anglay olishi va ularni ro‘yobga chiqarish uchun hamkorlik qila olishi kerak.

Behbudiy tafakkuridagi milliylik tushunchasi ham faqat tarixiy faxr bilan cheklanmaydi. U yosh avlodni ajdodlar merosi bilan faxrlanishga, milliy qadriyatlarni asrashga undar ekan, ayni paytda dunyoviy fanlarni o‘rganish, zamonaviy kasblarni egallash va xorijiy tillarni bilishni ham talab qiladi. Bu ikki yo‘nalish bir-biriga zid emas. Aksincha, Behbudiycha modernizatsiyaning kuchi shundaki, u yangilanishni milliy ildizlardan uzilmagan holda tasavvur qiladi. Milliy o‘zlik — yopiq qolish uchun sabab emas, balki jahon tajribasini ongli ravishda qabul qilishga tayanch bo‘lishi kerak. Bunday qarash bugungi madaniy globallashuv jarayonida ayniqsa dolzarbdir.

Adibning publitsistik uslubi ham uning ma’rifiy maqsadiga mos shakllangan. Behbudiy murakkab ijtimoiy masalalarni ko‘pincha bevosita murojaat, savol, dalil, taqqoslash va hayotiy misol orqali tushuntiradi. Uning maqolalarida o‘quvchi passiv tinglovchi sifatida emas, fikr yuritishi va qaror qilishi kerak bo‘lgan suhbatdosh sifatida tasavvur etiladi. “Yoshlarg‘a murojaat”dagi da’vat ohangi, “Ikki emas, to‘rt til lozim”dagi qat’iy dalillash, “Teyotr nadur?”dagi tushuntiruvchi va ishontiruvchi usul buning yaqqol ko‘rinishidir. Shu jihatdan Behbudiy publitsistikasi ma’rifiy kommunikatsiyaning samarali modeli sifatida ham qiziqarlidir: muallif faktni shunchaki e’lon qilmaydi, o‘quvchini ma’lum bir xulosaga yetaklaydi.

Behbudiy merosining bugungi dolzarbligi, avvalo, uning ma’rifatni taraqqiyotning bosh sharti sifatida ko‘rganida namoyon bo‘ladi. Hozirgi raqamli makonda axborot miqdori keskin ortgan bo‘lsa-da, axborotning ko‘pligi o‘z-o‘zidan ma’rifatni anglatmaydi. Shaxs ma’lumotni tanlay olishi, manbani tekshirishi, turli nuqtayi nazarlarni qiyoslashi va mustaqil xulosa chiqarishi kerak. Behbudiy tilida

aytganda, uyg‘onish tashqi vositalarning ko‘payishi emas, tafakkurning o‘zgarishidir. Shu sababli uning ilm, til, teatr va jamoatchilik haqidagi qarashlarini XXI asr sharoitida media savodxonlik, tanqidiy fikrlash, madaniy kompetensiya va fuqarolik mas’uliyati bilan bog‘lab talqin qilish mumkin.

Ayniqsa, filologiya va o‘zbek tilini o‘qitish yo‘nalishidagi talabalar uchun Behbudiy merosi ikki tomonlama ahamiyatga ega. Bir tomondan, u milliy uyg‘onish adabiyoti va jadid publitsistikasini tarixiy-estetik jihatdan tushunish imkonini beradi. Ikkinchi tomondan, uning matnlari ta’lim metodikasi uchun ham boy materialdir. Masalan, “Ikki emas, to‘rt til lozim” maqolasi asosida til va identiklik munosabati, “Teyotr nadur?” orqali san’atning ijtimoiy vazifasi, “Yoshlarg‘a murojaat” orqali ta’limga investitsiya va oilaviy mas’uliyat masalalarini muhokama qilish mumkin. Bunday yondashuv talabaning matnni faqat tarixiy ma’lumot sifatida emas, bugungi hayot bilan bog‘liq muammoli matn sifatida o‘qishiga yordam beradi.

Xulosa qilib aytganda, Mahmudxo‘ja Behbudiy ma’rifiy tafakkurining markazida millat taraqqiyotini bilim, tarbiya, til, san’at va ijtimoiy birlik orqali ta’minlash g‘oyasi turadi. Uning ta’limga sarmoya kiritish haqidagi da’vati, ko‘p tillilikka munosabati, teatrning tarbiyaviy kuchi to‘g‘risidagi qarashlari va milliy birdamlikka chaqirig‘i bitta umumiy mantiqqa — xalqni faol, mas’uliyatli va zamonaviy tafakkurga ega jamiyatga aylantirish maqsadiga xizmat qiladi. Xom holatda bayon etilgan “Behbudiy ma’rifati” g‘oyasining ilmiy mazmuni aynan mana shu yaxlitlikda ko‘rinadi: ma’rifat — faqat maktabdagi bilim emas, balki millatning o‘zini anglash, dunyo bilan muloqot qilish va kelajagini ongli ravishda qurish qobiliyatidir. Shu bois Behbudiy merosi tarixiy xotira obyekti bo‘libgina qolmay, bugungi ta’lim, ma’naviyat va fuqarolik tafakkuri uchun ham amaliy ahamiyatga ega ilmiy-ma’rifiy manba sifatida qadrlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy M. Teyotr nadur? // Oyna. – 1914. – № 29. – B. 550–553.

2. Behbudiy M. Yoshlarg‘a murojaat // Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – B. 423.

3. Behbudiy M. Ikki emas, to‘rt til lozim // Tanlangan asarlar. 1-jild. – Toshkent: Akademnashr, 2021. – B. 398.

4. Behbudiy M. Qozog‘ qarindoshlarimizg‘a ochiq xat // Tanlangan asarlar. – Toshkent: Ma’naviyat, 2020. – B. 148.

5. Mirziyoyev Sh.M. O‘qituvchi va murabbiylar – yangi O‘zbekistonni barpo etishda katta kuch, tayanch va suyanchimizdir // Xalq so‘zi. – 2020-yil 1-oktabr. – № 207 (7709). – B. 3.